

Evrensel Barış Projeleri

Prof. Dr. İlber ORTAYLI *

Sayın Başkan, Sayın Anayasa Mahkemesi Başkanı, sayın Anayasa Mahkemesi üyeleri, çok değerli misafirlerimiz ve sevgili meslektaşlar; 1699 Karlofça Barışı imzalandığı zaman, 18'inci yüzyıla, yani Avrupa'nın ve Osmanlı Türk İmparatorluğu'nun Barok Çağı'na girişin aslında tarihî konmuştur denebilir. Çünkü bu anlaşma ile sadece Türk İmparatorluğu'nun Orta Avrupa ve Tuna mansabına kadar uzanan sınırları çözülüyor, bir gerileme vukua geliyor değildi; ama aynı zamanda yeni ilkeler Avrupa dünyasına hâkim olmaya başlıyordu. O vakte kadar Osmanlı İmparatorluğu etraftaki devletlerle hukuki anlamda traitenin, Arapça karşılığı olan çift taraflı anlaşma, muahede diye bir kelime kullanmaz, "ahitname" verirdi. Yani tek taraflı, kendi öngördüğü şartları karşı tarafa empoze eder ve bu bir anlaşma sayılırdı ve esasen bu bir traite, belirli bir muahede de değildi. Daha ziyade bir mütareke, bir armistice niteliğindeydi.

İlk defadır ki 1699'da Hristiyan devletler ve Müslüman bir devlet arasında bir muahede, traite imza edilmişti. Bu ilginç bir anlaşmaydı. Çünkü burada müzakereleri takip ettiğiniz zaman iki tarafın da hukukun, teşekkül etmekte olan devletler arası hukukun temel prensipleri ve institution'ları üzerinde anlaşmış olduklarını ve bu esastan hareketle müzakereleri yürüttüğünü görüyordunuz. Vakıa, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışarıda mukim daimî elçilikleri yoktu. Ama haricî işleri yürüten kadronun Avrupalı meslektaşlarıyla aynı dili konuştukları görüldü. Bu artık ne Hristiyan hukukuydu ne de Müslüman hukuku Hugo Grotius'un "De Jure Belli ac Pacis" adlı eserinde ortaya konan ve büyük Roma hukukunun prensiplerini benimseyen bir faaliyetti. 1699, hukukçuların bir araya gelmesiydi ve

* Galatasaray Üniversitesi Öğretim Üyesi - Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü

bu yeni atmosfer sadece bizim imparatorluğumuz için değil, Avrupa devletleri için de yeniydi. Hepinizin bildiği gibi, Avrupa'nın da bu safhaya adım atışı ancak 1648 Westphalia Barışı gibi önemli bir muahedenin, uluslararası anlaşmanın ve anlaşmayla tespit edilen yeni principle ve institution'ların, prensip ve kurumların, kabulüyle mümkün olmuştu. Bu önemli bir safhaydı. Elli yıl içinde milletlerarası bir anlaşma söz konusuydu. Bu, hukukçuların zaferiydi ve belki ebedî barış, belki değil muhakkak ebedî barış sağlanmayacaktı. Ama artık diyaloglar ve uluslararası teşekküller, kurallar için çok önemli bir adım atılmıştı.

1815 Viyana Kongresi bunun ötesinde bir adımdır. Ama bu bir teknik ilerlemedir. Buradaki anlayış daha ziyade ihtilal Avrupa'sının getirdiği yıkımı önlemek isteyen bir muhafazakâr ligadır, mukaddes liga ve burada getirilen prensipler anlaşmaya katılmayan devletler tarafından da tatbik edilmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ve İran gibi devletler bu anlaşmada taraf olmadıkları ve Viyana'da bulunmadıkları hâlde burada tespit edilen ilkeleri, diplomatik kuralları, milletlerarası müesseselerdeki yeni yorumlamaları kabul etmişlerdir.

1856 Paris Konvansiyonu ise modern Avrupa'nın kuruluşundaki üçüncü aşamadır. 1856 Paris Muahedesi Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avrupa devletleri arasındadır. Çok ilginç bir gelişme göze çarpmaktadır. 1699'da Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında bütün Avrupa vardı. Öyle miydi? Hayır, İsveç, Osmanlı İmparatorluğunun müttefikiydi ve yine aynı 1699'da Karlofça'da Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında sadece Hristiyan devletler değil, onların müttefiki olan İran da vardı. Değişen hukuki atılımlar artık devletlerin dinî yapılanmalarını da ikinci dereceye doğru iter hâle gelmektedir. 1856'da da Avrupa uyumundan söz ediliyor ve savaşta Avrupa'nın karşı karşıya geldiği ve barışa zorlanan Rusya İmparatorluğu da bu concert'in içine girmek, bu Avrupa uyumunun içine girmek ve ilkelerini kabul etmek durumunda kalıyor. Bu bir değişimdir.

1856'ya kadar üç yıllık bir savaş dönemi söz konusudur. Bu savaşta çok ilginç bir olay olmuştur. İlk defadır ki imparatorluğun, Türk İmparatorluğu'nun Müslüman halkı onların imparatorluğunu kuzeydeki komşusu Rusya'ya karşı birlikte savunmak için Piyemonte'den, Kuzey İtalya'dan, Fransa'dan ve İngiltere'den akıp gelen askerleri görmektedir. Daha evvel Haçlılar olarak tanıdıkları insanların torunları bu sefer onların imparatorluğunu savunmak için ölmeye gitmektedir.

Yürekler yumuşamıştır. Yeni bir dünya vardır ve bu anlaşmada onun için klasik devletler arası ilişkiler sistemi ve o sistemin içerisinde bazı düzenlemelerin dışında iç düzenlemeler de söz konusu olmaktadır.

Bizim literatürümüzde bu iç düzenlemelerin sadece Türk İmparatorluğu için söz konusu olduğu ve Avrupa tarafından dayatıldığı çok tekrarlanır. Bu hiç şüphesiz ki metnin öbür tarafını okumamaktan ileri gelir. Concert of Europe'ye göre, Avrupa uyumuna göre, kapitülasyonlar ve yabancı tebaanın hukuki hakları aynı şekilde bizler için de söz konusudur. Nitekim bunun bazı uzantıları da görülür.

Hollanda sömürgesi olan Java'da, Britanya İmparatorluğu'nun hükmündeki Hindistan'da veya Rusya İmparatorluğu'nda bazı insanlar Osmanlı pasaportu almışlardır ve Avrupalı statüsüyle ister istemez Türk konsoloslarının, Osmanlı konsoloslarının himayesi altındadırlar. Bu, hiç şüphesiz bizde yabancı tebaa için uygulanan şey öbür taraflarda da görülmektedir ve teorik olarak kaldığını da söylemek mümkün değildir. Sık sık, bilhassa Britanya bölgelerinde ve Java'da Türk konsoloslarının "persona non grata" ilan edilip, çünkü bunlar memurdur da, atıldıkları, geri çekildikleri, yani devlet tarafından istenmedikleri görülmektedir. Burada bir sulhçu birleşme, uyum söz konusudur. Hiç şüphesiz ki, uyum sağlanamamıştır. Ebedî barışın uzakta olduğu bilinmektedir. Avrupa felsefesi aydınlanmadan beri bu konuyla meşgul olmaktadır. Bir yanda hukukçular ve siyaset adamları diğer yanda tarihçiler. Tarihçilik yön değiştirmiştir. Bu tarih ilmî, tarih düşüncesi için kitlelerle temas kurmak bakımından aslında bir ilerlemedir.

Teleolojik, gâi, yorum dediğimiz yorumla tarih felsefesi diye bir dal ortaya çıkmaktadır. Geçerliliği ve tutarlılığı çok tartışılacak olan bu dalın resmen ismini koyan hepimizin bildiği gibi Fransız aydınlanması Voltaire'dir. "14'üncü Louis Asrı" adlı büyük eserinde tarihi safhalara ayırmaktadır. Yunan Roma, Rönesans ve 14'üncü Louis asrı. Bundan sonra beşeriyete ilmî, sanatı, estetiği, normları ve barış için, geleceğin düzeni için lazım olan her şeyi bu asrın ilerlemeleri verecektir.

Aynı zamanlarda 1744'de Paris Bilimler Akademisi adına Mousnier bir konstatasyon yapmaktadır, "Avrupa değişmektedir ve bu değişme, bizim bilinç ve bilgimizdeki ilerlemenin eseridir. Dünyanın bütün diğer bölümleri, immobility, atalet ve durgunluk içindedir." Bu hiç şüphesiz ki bir yöntemdir. Voltaire'den aşağı yukarı, bir asır sonra Hegel, gâi, teleolojik yorumu için Prusya devletini ortaya koymaktadır. Düzen ve ilerleme ebedî sulhu getirecektir. Ebedî sulh, aslında

felsefenin yanında çok uzun zamandan beri birtakım siyasilerin öne sürdüğü modellerle de ortaya konmaktadır. Fransa'da Rönesans'ı temsil eden dönem, 4'üncü Henri'nin Başbakanı Duc de Sully "Le Grande Dessin Du Henri IV" adlı önemli eserinde bir Avrupa milletleri birliğinden söz etmektedir. Bu birliğin içinde hiç şaşılacak bir şey değil, Türkiye yoktur, Türk imparatorluğu, ama Rus imparatorluğu da yoktur ve ikisi istenmemektedir. İkisinin niçin istenmediğini sakın ola ki siyasilerin veya devletleri yöneten elitlerin bir kararı olarak görelim. 18'inci asrın bir Avusturya halk resminde de Avrupa milletlerini temsil eden figürlerin altında Türkler için kurnaz ve dalavereci, daha da enteresanı türbanlı, sarıklı ve cübbeli tipin adı Türk yahut Türek'tir. Onun yanındaki Moskovi'tin ise en olumsuz biçimde Türk'ten de olumsuz biçimde tasvir edildiği görülmektedir. Avrupa hiç şüphe yok ki, Sully'in devrinde Rusya'yı kabul etmediği gibi 18'inci asırda da etmemektedir ve bu bir elit görüşü veya bir diplomatik manevra değil, basit halkın da iştirak ettiği bir dünya görüşüdür.

1623'te hukukçu tarafı çok daha ağır basan Hollandalı Emeric Cruce bir milletler ailesi teşekkül ettirmektedir. Burada eş başkanlar olarak Roma'daki papa ve İstanbul'daki sultan ortaya konuyor. Yani asambelenin iki başkanı vardır, birisi papa, birisi sultan ve burada bu Başkanlık için dinî nitelik öne sürülmektedir. Yani papa ruhani liderdir. Öyle olmadığı hâlde, parantez içinde, bunun tabii hiç farkında değil veya öyle görünmüyor Türk sultanı da halife sıfatıyla bir ruhani lider olarak alınmaktadır ve bu ikisinin alınan kararlarda veto yetkisi vardır. Aşağı yukarı üç buçuk asır sonraki Birleşmiş Milletler Teşkilatının yapısı eş Başkanlık sayılabilecek güvenlik konseyi ve konsey üyelerinin veto yetkisi, demek ki çok eski bir modeldir. Bu, hiç şüphesiz barışı getireceği düşünülen şemanın uygulanması o tarihte söz konusu değildir. Olaylar, daha çok savaşlar ve o savaşlarda hukukçuların rolüyle ortaya çıkmaktadır. 1699 ve 1856 Paris Barışı'nın getirdiği barış projeleri ve müesseseleri bazı ahvalde 20'inci yüzyıl başında Çin'deki Boksör Ayaklanması'nda olduğu gibi büyük devletlerin ortak müdahalesiyle önlenmektedir. Hatta bu müdahalede herkesin silahlı olarak katılması söz konusu değildir. Nitekim Boksör Ayaklanması'na Hristiyan ve kolonyalist Uzak Doğu'da kolonileri olmayan devletlerden olmadığı hâlde Osmanlı İmparatorluğu'ndan da müdahalede bulunması istenmiş ve halife sultan yani İkinci Abdülhamid Çin'e Çin Müslümanlarına nasihat heyetleri yollamıştır, Boksör Ayaklanması'nı desteklememeleri için. Şurası çok açıktır:

Burada beynelmilel hukukçuların girişimleri ve hukuk teorisi beynelmilel barış teşebbüslerini ve kuruluşlarını meydana getirmekte ve hukuk siyasetin önüne geçmektedir.

Sözlerimi bitirirken bir vakanın üzerinde durmak istiyorum. 1985'te UNESCO İspanya'nın Santander'inde bir colloque topladı bunun adı "promotion of social sciences in Europe" Avrupa'da sosyal bilimlerin gelişmesi ve problemleri idi. Sempozyumun çok başarılı geçtiğini söyleyemeyeceğim. Bu tip umumi beynelmilel kuruluşların yaptığı ilmî faaliyetler ciddi esaslara ve problematlere dayanmadığı için çok da faydalı olmaz. Fakat orada bütün Avrupa ülkelerinden, Türkiye'den ve Avrupa ülkesi olmadığı hâlde İsrail'den de katılımcılar vardı. Dahası parçalanmakta olan Sovyetler Birliğinden yeni yeni gelen insanların da hazır olduğunu görüyorum. Burada yapılan iş şuydu: Nasıl bir sosyal bilim anlayışı hiçbir şekilde birlikte yaşamının esasları ele alınmadı. Ama toplantının sonunda programda olmadığı hâlde İngiltere'nin gölge Dışişleri Bakanı Lord Owen çağırıldı ve Lord Owen orada çok meşhur ve Türkiye'deki çevreleri sarsan konstütasyonunu açıkladı. Avrupa Birliği var ve Avrupa'nın moral borcu olan dışarıda kalmış üyeleri var. Onlara karşı bu moral borcumuzu yerine getirmek durumundayız. Saydığı bu moral borçlu olduğu ülkeler Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'ydı. Daha başka ülkelerden de bahsetti. "Fakat size şunu açıkça söylemeliyim Türkiye'nin bu birlikte yeri olamaz." dedi. Siyasetin öngördüğü barış projelerinin galiba Duke de Sully'ninkinden bu yana dört asırda pek fazla ilerleme kaydettiği söylenemez. Buna karşılık iktisadi hayatın getirdiği gelişmeler ve hukukçuların katkıları daha fazla ümit vermektedir. O yüzden de zannediyorum ki pozitif hukukçuların, yani siyasi retorik veya kültürel spekülasyondan pek fazla uzak durmayı bilen hukukçuların zaman zaman bu projelere el atması ve daha çok hukuki içtihatlarıyla bu alandaki gelişmeleri sağlamaları mümkün görülmektedir.

Beni de davet ettiğiniz için çok şeref duydum ve teşekkür ederim.